

Dorota Matyaszczyk

Dekret króla Fryderyka Wilhelma II w sprawie zakonów mendykanckich na terenie Prus Południowych wydany 8 XI 1797 r.

Hereditas Monasteriorum 3, 347-354

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dekret króla Fryderyka Wilhelma II w sprawie zakonów mendykanckich na terenie Prus Południowych wydany 8 XI 1797 r.*

W Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu znajduje się duży zespół akt związanych z klasztorem bernardynów w Ostrzeszowie. W jednym z poszytów, zatytułowanym *Dokumenta klasztoru Bernardyńskiego w Ostrzeszowie zebrali i uporządkowali w Ostrzeszowie dnia 13 października 1851 Proboszcz Dziekan Waber mpp*¹, znajdują się dokumenty prawne i finansowe klasztoru. Są tam m.in. akta związane z jego lokacją, w tym petycja szlachty z 1629 r. w sprawie osadzenia bernardynów w Ostrzeszowie, przywilej Władysława IV z 1633 i jego potwierdzenie przez Augusta II z 1730 r., zapisy testamentowe w pieniądzu i naturaliach. Są to zarówno oryginalne dokumenty, jak i odpisy, wykonane m.in. przez zakonników². Ponieważ kościół pobernardyński został przekazany w 1846 r. jako filialny parafii w Ostrzeszowie, zebrali te dokumenty, uporządkowali i zrobili odpisy³ ks. Józef Waber, który był proboszczem w Ostrzeszowie w latach 1847–1859 oraz prodziekanem ostrzeszowskim⁴.

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AA Poznań), sygn. PA 298/6.

2 *Ibidem*, sygn. KA 10 969, *Akta Konsystorza Jeneralnego Arcybiskupiego Poznańskiego dotyczące się kościoła Pobernardyńskiego w Ostrzeszowie 1823–1853*, k. 24, list z 4 X 1830 r. ks. Hübnera, dziekana ostrzeszowskiego, do konsystorza generalnego w Poznaniu, w którym m.in. informuje, że oryginał dokumentu erekcji kościoła i klasztoru w Ostrzeszowie przekazany został 5 V 1830 r. przez gwardiana o. Meisnera sekretarzowi powiatowemu, a ten przesłał dokumenty do Regencji w Poznaniu. Dziekan podaje też, że część dokumentów erekcji oraz innych dokumentów klasztornych jest zachowana w kopiach, co świadczy, że musieli je sporządzić sami zakonnicy.

3 *Ibidem*, sygn. KA 10969, k. 224, brudnopis pisma konsystorza arcybiskupiego w Poznaniu do ks. Wabera, dziekana i proboszcza w Ostrzeszowie, z dnia 28 II 1850 r.: „Wskutek wniosku JXa Dziekana otrzymaliśmy zażądanie od Królewskiej Rejencji Xiążkę z dokumentami kościoła po-klasztornego w Ostrzeszowie, którą Mu przesyłamy z wezwaniem, aby z teyże potrzebne odpisy sobie jak najprędzej porobił, a potem nam Xiążkę tę zwrócił, celem odesłania iey wyżej rzeczzonej Władzy. Dla skompletowania Akt zechce nam JX Dziekan później nadesłać odpisy tych dokumentów, które dla siebie przepiszę”.

4 E. NAWROT, *Dekanat ostrzeszowski 1821–1945*, Poznań 2001, s. 111.

Wśród zgromadzonych akt znalazł się też odpis dekretu⁵ pochodzącego z czasów Prus Południowych⁶. Wydał go w Piotrkowie Trybunalskim król Fryderyk Wilhelm II w dniu 8 XI 1797 r.⁷ Dekret, opracowany wspólnie przez urzędników kamery piotrkowskiej oraz Dyрекcję Cła i Akcyzy w departamencie kaliskim, skierowany był do męskich i żeńskich zakonów mendykanckich. Wydaje się, że nie odnosił się do całych Prus Południowych, lecz dotyczył tylko 11 powiatów, które wchodziły w skład utworzonego w 1796 r. wzmiankowanego departamentu. Były to powiaty: częstochowski, kaliski, koniński, odolanowski, ostrzeszowski, piotrkowski, radomszczański, sieradzki, szadkowski, warcki i wieluński. Na tym terenie funkcjonowały trzy inspekcje podatkowe: piotrkowska, kaliska i sieradzka, i to one miały pełnić funkcje kontrolne.

Dokument przechowywany w poznańskim Archiwum Archidiecezjalnym w aktach klasztoru ostrzeszowskiego jest niepotwierdzonym urzędowo odpisem. Tekst jest pisany łamaną polszczyzną i należy przypuszczać, że w takiej formie otrzymali go zakonnicy. Ponieważ w czasach Prus Południowych zatrudnieni w kamerze urzędnicy niemieccy w większości nie znali języka polskiego, konieczne było zatrudnianie tłumaczy. Jednak osoba przekładająca tekst dekretu na język polski zrobiła to bardzo nieudolnie⁸.

Dekret stawiał zakony żebracze w zupełnie nowej sytuacji prawnej. Jego ogłoszenie jest przykładem zastosowania metody kija i marchewki. Najpierw poinformowano zakonników, że od 1 XII 1797 r. będą obłożeni podatkiem od zysków płynących z produkcji i sprzedaży trunków i uboju zwierząt, z którego dotąd klasztory były zwolnione. Następnie oświadczone, że w ramach rekompensaty, nazywanej tu „bonifikacją”, będą otrzymywali roczne dofinansowanie na swoje utrzymanie z kasy urzędu podatkowego („Amptu”), do której ten podatek będzie wpływać. Między wierszami sugerowano zatem, że w interesie zakonników jest regularne opłacanie podatku.

5 AA Poznań, sygn. PA 298/6, k. 25-25v.

6 Prusy Południowe (Südpreußen) – prowincja Królestwa Prus istniejąca w latach 1793–1807. Obejmowała część ziem zagarniętych w wyniku drugiego i trzeciego rozbioru Polski. Stolica prowincji mieściła się w Poznaniu, a po 1795 r. w Warszawie, jednak decyzje podejmowano w Berlinie, w Generalnym Dyrektorium Wojenno-Ekonomicznym (General-Ober-Finanz-Kriegs- und Domänen-Direktorium), utworzonym już w 1723 r. przez króla Fryderyka Wilhelma I. Prowincję podzielono na departamenty (od 1796 r. były trzy: poznański, kaliski i warszawski), a te na powiaty (Kreis) i inspekcje podatkowe. Organem administracji w departamencie była kamera wojenno-ekonomiczna (Kriegs- und Domänen-Kammerdepartament), organem władzy sądowniczej – regencja. Władzę w powiecie sprawował radca ziemski (landrat). Miasta zostały wydzielone z powiatów i podporządkowane inspekcjom podatkowym (Steuerrätliche Inspektion). Prusy Południowe trwały do 1807 r., kiedy to ich znaczna część weszła w skład Księstwa Warszawskiego. Por. J. WĄSICKI, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806* (Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Prawnych, Studia nad Historią Państwa i Prawa, Seria 2, 6), Wrocław 1957.

7 Panujący od 1786 r. Fryderyk Wilhelm II zmarł osiem dni później, 16 XI 1797 r., w Poczdamie.

8 Powszechnie narzekano na kwalifikacje i jakość pracy urzędników pruskich na terenie departamentu kaliskiego. „Nie jest wykluczone – pisze Z. Włodarczyk – że do nowego urzędu zwierzchnicy wysyłali najgorszych pracowników, chcąc się ich w ten sposób pozbyć”, zob. Z. WŁODARCZYK, *Kamera wojenno-ekonomiczna w Piotrkowie/Kaliszu w okresie rządów pruskich (1793–1806)*, „Rocznik Kaliski”, 35, 2009, s. 18.

Wypłacane kwartalnie kwoty zostały w dekrete zróżnicowane. Zakonnicy konwentalni mieli otrzymać po 8 zł rocznie, czyli po 2 zł kwartalnie. Ich służący – odpowiednio 6 i 1,5 zł, przy czym zaznaczono, że jeden służący ma obsługiwać trzech zakonników. Ponieważ starano się o zapewnienie w klasztorach posługi dla chorych, przeznaczono na każde łóżko rocznie po 4 zł (1 zł kwartalnie). Również wstępujący do klasztoru nowicjusze mieli otrzymywać po 8 zł rocznie.

Rząd nie przewidywał w ogóle pieniędzy dla „pensjonowanych”, czyli ludzi świeckich żyjących przy klasztorach, którym niegdyś przekazali swoje pieniądze, by mieć opiekę na starość. Jak się później okazało, również kwestarze, odgrywający niezwykle ważną rolę w zakonach mendykanckich, nie mieli otrzymać żadnej pensji⁹.

Władze pruskie zarządziły też permanentną kontrolę wszystkich osób żyjących w klasztorach. Za rzetelność sprawozdań, przedkładanych pisemnie obowiązkowo na końcu każdego kwartału, odpowiadali przełożeni klasztoru. Każde takie sprawozdanie musiało być wykonane w dwóch identycznych egzemplarzach, podpisane i opieczętowane. W razie podejrzenia podania nieprawdziwych danych kontrolę miał przeprowadzić odpowiedni świecki inspektor prowincjonalny. W klasztorach żeńskich natomiast, aby nie łamać reguł klauzury, kontrolę miał prowadzić zakonnik sprawujący opiekę duchową nad zakonnicami. Zakonnicy zostali ostrzeżeni, że jeśli sprawozdanie będzie zawierało nieprawdziwe dane, za pierwszym razem zostanie odebrana kwartalna dotacja, za drugim roczna, a za trzecim będzie ona zlikwidowana na zawsze.

W dekrete uwzględniono także, iż zgodnie z regułą bernardyni i reformaci nie mają prawa posiadać środków pieniężnych, którymi zwyczajowo zarządzał w ich imieniu świecki syndyk. Tu sprawę rozwiązano biurokratycznie. W księgach rachunkowych w urzędzie podatkowym zapisywano liczbę osób w klasztorze, którym przysługiwały wypłaty, oraz wysokość należnego podatku. Po obliczeniu, jeśli podatek był wyższy od dotacji, zakonnicy musieli dopłacić różnicę, a jeśli był niższy, otrzymywali z kasy dotację umniejszoną o należny podatek.

Dokument podpisali von Bronikowski i von Reinbeck. Ferdinand Georg von Oppeln-Bronikowski¹⁰, wcześniej landrat w Prusach Zachodnich, dzięki poparciu generała von Möllendorfa¹¹ został mianowany w 1793 r. prezydentem kamery piotrkowskiej

9 List ks. Jana Kompały, dziekana ostrzeszowskiego, z 6 XI 1834 r. do konsystorza, w którym m.in. opisuje sytuację, jaka nastąpiła po śmierci o. Bernarda Meissnera († 17 IV 1834), ostatniego zakonnika i gwardiana w klasztorze bernardynów w Ostrzeszowie: „W końcu zanoszę nayspokorniejszą Prośbę za dwoma Laikami czyli Braciszkami Witalisem Gonitowskim i Bonawenturą Furmankiewiczem, żeby Prześwietny Konsystorz naylaskawiey Jasnie Wielmożnemu Arcypasterzowi o nich przypomnieć raczył, coby czem prędzey do innego mieysca przesiedlenymi zostali, bo im niedostatek dokuca, jeść nic niemają, kwesty im zabraniają, a zatem nędzą ostatnia”. AA Poznań, KA 10 969, k. 61v.

10 Z. WŁODARCZYK, *Kamera wojenno-ekonomiczna*, s. 17–18, Z. WŁODARCZYK, *Pruska obecność wojskowa w Piotrkowie Trybunalskim (1793–1806)*, „Rocznik Łódzki”, 59, 2012, s. 159.

11 Generał Wichard Joachim Heinrich von Möllendorf dowodził wojskami pruskimi, które w 1793 r. oparowały Wielkopolskę i Pomorze.

i kierował nią do przejścia na emeryturę w 1803 r. Möllendorf, przedstawiając jego kandydaturę ministrowi Vossowi, argumentował, że von Oppeln-Bronikowski zna język, obyczaje i prawo polskie¹². O von Reinbecku natomiast (wymienionym w odpisie jako Reinbek) wiadomo jedynie, że pełnił funkcję drugiego dyrektora kamery piotrkowskiej¹³.

Treść dekretu jest niespójna, co być może wynika z nieudolnego tłumaczenia. Nie jest jasne, czy król kierował go do urzędników departamentu, co sugeruje punkt 8., czy też do zakonów mendykanckich. Jeżeli do tych pierwszych, to zastanawiające jest, w jaki sposób dokument ten trafił w ręce bernardynów ostrzeszowskich. Pisownia odpowiadająca połowie XIX w. sugeruje, że kopię dokumentu wykonał nie zakonnik, lecz dopiero proboszcz ks. Józef Waber.

W aktach klasztornych nie zachowała się informacja, czy dekret ten wszedł w życie, choć należy sądzić, że tak, mimo iż król zmarł osiem dni po jego podpisaniu.

Poniższy tekst przytoczony jest zgodnie z normą instrukcji wydawniczej dla dawnych tekstów. W nawiasach kwadratowych podaję swoją interpretację znaczenia niektórych sformułowań.

12 Bronikowscy herbu własnego w większości byli wyznania protestanckiego. 29 VII 1787 r. została ochrzczona Maria Florentyna Wilhelmina Katarzyna, nieślubna córka landrata von Oppeln Bronikowskiego i jego gospodyni Anny Marii Prohdin (?). Metrykalnia protestanckie nie odnotowały, w jakiej miejscowości odbył się chrzest. W. DWORZACZEK, *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku*, Kórnik 1997, dostępne online.

13 Z. WŁODARCZYK, *Kamera wojenno-ekonomiczna*, s. 18, 20.

Edycja

[k. 25]

My Fryderyk Wilhelm z Łaski Boski Król Pruski

Mieły i Wierny

Ponieważ Generalny Finans Departamentu z Generalnym Cła i Akcyzu Departamentu Prus Południowych znosiło się [Kamera Wojenno-Ekonomiczna Departamentu i Dyrekcja Cła i Akcyz Departamentu ustaliły w porozumieniu], że jak męskiej i białogłowskiej płci w klasztorach mędykanckich zostają [że pozostający w klasztorach mendykanckich zakonnicy i zakonnice] to jest bernardyńskich

kapucyńskich

franciszkańskich, czyli

reformackich

miłosiernych braci i sióstr obmyśleniu nadgrodenia w gotowy podatek konsumpcyjny [zostaną wynagrodzeni za obciążenie podatkiem konsumpcyjnym, który ma być wprowadzony] od 1^{go} grudnia tegoż r. zaczynać się ma, na ten koniec iest naśladowujące urządzenie czyli ułożenie się tu nakazuje [sformułowanie niejasne, prawdopodobnie odnosi się do zawarcia porozumienia – ugody w sprawie opłacania podatku i przekazywania rekompensaty, co sugeruje następne zdanie].

1mo Tejże bonifikacyi ma być kwartaliter post numerando z kassy consumptionis miejscowej wypłacać [ta rekompensata ma być wypłacana kwartalnie po zapłaceniu podatku konsumpcyjnego w miejscowej kasie].

2do Ta Bonifikacya wynosi

a. dla każdego konwentalisty złotych polskich – 8.

b. dla każdego służącego złotych polskich – 6.

c. w każdym zaś klasztorze miłosiernych braci i sióstr ulokowanych dla chorych łozka czyli miejsca [od liczby utrzymywanych łózek dla chorych w każdym klasztorze] złotych polskich – 4.

Na rok się tyle oznacza.

3^{tio} Liczba zaś tychże konwencyonalistów każdego z klasztorów rachują się na końcu kwartału wiele ich się znajdzie, do tego nowicjusze tegoż klasztoru należeć będą, co się zaś tyczą pensjonowanych powinni być wyłączeni od tejże płaty [liczba zakonników przebywających w klasztorze ma być podana na końcu każdego kwartału, a wśród nich mają się znaleźć też nowicjusze. Pensjonariusze natomiast mają być wyłączeni z tej rekompensaty finansowej].

4to Dla służących powinna być bonifikacya tylko że na trzech konwencyonalistów ieden służący być ma [rekompensata będzie też wypłacana służbie klasztornej, z tym że jeden służący ma obsługiwać trzech zakonników].

5to Z teŝże bonifikacyi musi bydź rozliczenie układana in duplo [w dwóch egzemplarzach] odpisana i pod pieczęcią i podpisem do amptu consumptionis miejsca swego oddana, któremu amptowi z wyŝszego miejsca juŝ uwiadomienie jest dane, w przypadku [gdy] liczba tych konwentualistów w białogłowskich mendykantów w [żeńskich mendykanckich] Klasztorach podanie od zwierzchności jeiej numera ich teŝże podpisaną powinna bydź za sprawiedliwą przyjęta [należy przyjąć bez sprawdzania, że liczba zakonnic podawana i podpisana na sprawozdaniu przez przełożonych duchownych klasztoru będzie prawidłowa].

Podanie zaś męskich konwentualistów w przypadku podejrzenia podanych numerów i w przytomności inspektora prowincjonalnego będzie dochodzone [w przypadku zakonów męskich, gdy podana liczba zakonników będzie wzbudzała podejrzenie, dochodzenie będzie prowadzone w obecności inspektora prowincjonalnego].

6to Od 1^{go} Decembra C. A. przestanie [obowiązywać] dotąd dotychczas zostaiące uwolnienie podatku consumptionis [od 1 grudnia przestaje obowiązywać dotychczasowe zwolnienie od podatku konsumpcyjnego] dla wszystkich klasztorów mendykantowych i od tego czasu 1^{go} Decembra i musi wszelki trunek i rześ czyli mięso równo z inszemi mieszkańcami wiernie podać do amptu [urzędu], i podatek consumptionis zapłacić, także teŝ od wszelkiego gatunku trunku fabrykacyi, jako teŝ od rzezi bydła amptu miejscowego podpadać będą [na równo z innymi mieszkańcami zakonnicy będą musieli zgłaszać do urzędu i płacić podatek konsumpcyjny od uboju zwierząt i produkcji trunków]. Któreby zaś klasztory mendykantów przeciwko temu rozkazowi nieposłuszne były, albo podania niesprawiedliwe podać chcieli, podpadają, za pierwszą winą [utracie] teŝże bonifikacyi za kaŝdy kwartał, w drugim razie zaś na rok cały, a w trzecim razie przypada [przepada] taŝ bonifikacya na zawsze.

7mo Wspomnione zaś klasztory mendykantów które podług regułóŝ swoich pieniędzy przy sobie mieć niemogą. Ci mają swój podatek kazać wpisać na całki kwartał do ksiąŝki konsumpcyi,

[k. 25v]

po skończeniu kwartału obrachują się takie klasztory z miejscowym amptem i z której strony należy dopłacić potrąciwszy wyrażoną bonifikacyą dopłacać czyli wypłacać amptowi consumptionis [dla klasztorów, które zgodnie z zakonną regułą nie mogą posiadać pieniędzy, w księdze rachunkowej w urzędzie zostanie zapisana wysokość kwartalnego podatku i kwartalnej rekompensaty. Jeŝeli podatek będzie wyŝszy, należy niedobór wpłacić do kasy, a jeŝeli rekompensata będzie wyŝsza, to zakonnicy otrzymują ją w wysokości umniejszonej o podatek].

8vo Względem szpitalóŝ zostaje się tak jak dotychczas bywało. Nakazujemy wam abyście to zwyŝ wyrażone pilnie klasztorom mendykantowym w miastach waszej inspekcyi oznajmić raczyli.

Jesteśmy Wam w łasce przychylni.

Dan w Piotrkowie Dn 8vo Novembra 1797mo

v. Bronikowski v. Reinbek

Dorota MATYASZCZYK
Poznań

Hereditas Monasteriorum
vol. 3, 2013, s. 347–354

Dekret króla Fryderyka Wilhelma II w sprawie zakonów mendykanckich na terenie Prus Południowych wydany 8 XI 1797 r.

Streszczenie

W aktach klasztoru bernardyńskiego w Ostrzeszowie (PA 298/6), przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, znalazł się odpis dekretu wydanego 8 XI 1797 r. przez króla Fryderyka Wilhelma II. Wprowadzał on obowiązek płacenia przez zakony mendykanckie podatku od uboju zwierząt i produkcji trunków, z którego dotąd były zwolnione. W zamian przyznano niewielką finansową kwartalną rekompensatę zakonnikom, nowicjuszom i ich służącym, a także kwotę przypadającą na każde łóżko w klasztorze przeznaczone dla chorych. Aby otrzymać te świadczenia, przełożeni co trzy miesiące mieli składać raporty informujące o stanie osobowym klasztoru. W razie podania nieprawdziwych danych groziły im kontrola urzędników prowincjonalnych i utrata rekompensaty. Dekret ten zapewne był skierowany do urzędników powołanego w 1796 r. departamentu kaliskiego, gdyż podpisali go ówczesny prezydent kamery piotrkowskiej von Oppeln-Bronikowski i jej drugi dyrektor von Reinbeck. Nie wiadomo, w jaki sposób dokument ten trafił w ręce bernardynów w Ostrzeszowie.

Słowa kluczowe

dekret, Prusy Południowe, Fryderyk Wilhelm II, departament kaliski, bernardyni, Ostrzeszów, zakony mendykanckie

Dorota MATYASZCZYK
Poznań

Hereditas Monasteriorum
vol. 3, 2013, p. 347–354

King Frederick William II's decree concerning mendicant orders in South Prussia issued on 8 November 1797

Summary

Among the records from the Franciscan Observants monastery in Ostrzeszów (PA 298/6), kept at the Archdiocesan Archive in Poznań, there is a copy of a decree issued on 8 November 1797 by king Frederick William II. He imposed an obligation on mendicant orders to pay a tax on animal slaughter and the production of beverages, which they had formerly been exempt from. By way of compensation, they received a small quarterly financial aid for the religious, novices and their servants, as well as a certain sum per every bed for the infirm in the monastery. In order to receive these benefits, the superiors had to submit reports on the headcount every three months. If they failed to provide true information, they could face an inspection from the provincial officials or lose the compensation. The decree was most probably intended for the officials of the Kalisz department created in 1796, since it was signed by the then president of the Piotrków *camera* von Oppeln-Bronikowski and its deputy director von Reinbeck. It remains unknown how the Ostrzeszów Franciscan Observants fathers came into possession of the document.

Keywords

decree, South Prussia, Frederick William II, Kalisz Department, Franciscan Observants, Ostrzeszów, mendicant orders